

Stanisław Stachowski

Uniwersytet Jagielloński
w Krakowie

GLOSZY WŁOSKIE
W TEKSTACH POLSKICH
Z KOŃCA XVI W.

Glosa to ‘dopisek, uwaga wpisana między wierszami tekstu lub na marginesie, będące tłumaczeniem lub wyjaśnieniem zwrotu czy wyrazu niejasnego albo obcego’ (SJP-D II: 1145).

„Ważne znaczenie dla historii danego języka mają glosy występujące w starych zabytkach, zwłaszcza glosy obcojęzyczne w stosunku do języka tekstu podstawowego” (Polański 1999: 200). „Znaczenie glos polskich w kazaniach łacińskich jest dla nas podwójne: językowe i kulturalne” (Łoś 1915: 86).

Glosy obcojęzyczne w tekstach polskich mają duże znaczenie dla historii naszych kontaktów kulturowych z narodem, z języka którego przyszły one do nas. Są one także niewątpliwie pierwszymi oznakami naszych przyszłych zapożyczeń, chociaż same nie zawsze pozostały na stałe w języku polskim. Warto tu przy okazji zwrócić uwagę, że w ostatnich latach ten typ badań historyczno-językowych jest podejmowany w różnych krajach. Dla przykładu można tu wymienić chociażby kilka pozycji, które pojawiły się w ostatnim półwieczu w językoznawstwie europejskim: R. Arveiller, *Contribution à l'étude des termes de voyage en français (1505–1722)*, Paris 1963; J.P. Colin, *Trésors des mots exotiques*, Paris 1986; J. Berrár, S. Károly (red.), *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára* [= *Glosariusz starowęgierski. Słownik scalonych słowników, spisów wyrazów i glos*], Budapest 1984; M. Alvar, *Americanismo en la "Historia" de Bernal Díaz del Castillo*, Madrid 1990; S. Stachowski, *Glosariusz turecko-polski*, Kraków 2005.

Glosy obcojęzyczne pojawiają się przede wszystkim w literaturze geograficzno-podróżniczej (jak opisy krajów, dzienniki i pamiętniki z wszelkiego rodzaju podróży itp.), dyplomatycznej (np. relacje z poselstw itp.), czy kupiecko-handlowej, znacznie rzadziej w innych rodzajach piśmiennictwa. Podstawę materiałową dla niniejszego artykułu stanowią dwa teksty podróżnicze z ostatnich lat XVI w. Są to: 1) *Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Peregrynacja do Ziemi Świętej (1582–1584)”*, wydał J. Czubek, Kraków 1925 [= PZŚ]; 2) *Anonima „Diarjusz peregrynacji włoskiej, hiszpańskiej, portugalskiej (1595)”*, wydał J. Czubek, Kraków 1925 [= AnDP]. Oba teksty zawierają bardzo dużo wyrazów obcego pochodzenia (grecozmy, łacynizmy, italianizmy, hispanizmy, germanizmy, a także orientalizmy). Zostały z nich wybrane tylko glosy włoskie, część z nich występuje w postaci weneckiej.

SŁOWNICZEK GŁOS

albergo ‘dom [zakonny]’. – 1595: Każdy przyjęty do tej reguły daje do domu (zowią *albergo*) na tę do której go przyjmują, *in publicum aerarium fl. aur.* [...] (AnDP 26). – Por. wł. *albergo* (XIV w.: DEI I 109) ‘dom zajezdny, oberza, gospoda; pałac, zamek królewski, przybytek, miejsce pobytu’ (DSWP 15).

arcille ‘rodzaj galery’. – 1582–1584: Przyłynęło galer weneckich z Korcyry: siedm gwardyi, która strzeże około Krety; ty odwozili kawalery z Malty, co je byli poimali Wenetowie, a pięć nowych, które oni zowią *arcille* (PZŚ 136). – Por. wen. *arsile* (XVI w.), *arsil* (X w.) ‘nel uso veneto del X sec. arsil era un legno da trasporto e da guerra; dal XVII sec. corpo sguarnito d’un bastimento’ < śrlac. **arcīle* ‘cassetone’ < *arca* (DEI I 306).

artemon ‘wielki żagiel’ (An.), ‘pewien rodzaj żagla’ (J.Cz. 161). – 1582–1584: Także o dziewiętej godzinie na całym zegarze przede dniem puściliśmy się na morze, a nie mogąc pod wielkim żaglem iść, co go zowią *artemon*, wciągnęli mniejszy *tercerolę* (PZŚ 148). – Może wen. **artemon* = wł. *artimóne* (Dante: 1265–1321) ‘vela di gabbia, molto usata nel Medio Evo’ < łac. *artemō*, *-ōnis* < gr. *artémōn*, *-onos* ‘ts.’ (DEI I 309); *artimone* ‘maszt tylny, najmniejszy z trzech na wielkim statku; żagiel tego masztu’ (DSWP 36).

bagno skaszabudello ‘kapłonia polewka’. – 1595: U tych kawern stojąc przez jezioro ku północy widać ruinę wielką, [...], przy którym teraz jest źródło smakiem, gdy go skosztujesz, jako kapłonia polewka, zowią Włoszy *Bagno skaszabudello*, a jest *magnae virtutis* [bardzo pomocna; J.Cz.] na rozmaite choroby (AnDP 45). – Por. wł. *bagno scasabudello* ‘wody płóczyflaki’ (J.Cz.) < *bagno* ‘kąpiel, łaźnia’ + *scasa*, 3 sg. praes. od *scasare* ‘usuwać z domu (ziemi)’ + *budello* ‘kiszka’ (DSWP 65), ‘jelito, trzewia’ (PSWP I 238).

bonaccia ‘ucichnienie wiatru’. – 1582–1584: Nazajutrz rano po wschodzie słońca przyszła *bonaccia*, to jest ucichnienie wiatru tak wielkie, że zgoła każde naczynie na miejscu stoi (PZŚ 84). – Por. wł. *bonaccia* (ca 1215) ‘stato di calma del mare senza vento; fig. buona e felice sorte’, śrlac. *bonacia* (DEI I 557); wł. *bonaccia* ‘cisza morska; (fig.) szczęście’ (DSWP 60); wen. *bonazza* ‘tranquillità o calma di mare e di vento’ (DDV 90).

botarga ‘ikra rybna’. – 1582–1584: Zaraz wiosłyśmy jachali, bo wiatru nie było, a jako w pół drogi minęliśmy blisko w prawo odnogi morskie (jeziorami tam zową), które Wenetowie trzymają w Epirze, skąd, jako nam sami powiadali, z ikry rybnej, co ją woskiem oblepiają, zową ją *botarga* (a ta ikra tylko z jednych ryb brana bywa, które zowią *cefali*) miałyby przychodzić intraty arendą przez trzydzieści tysięcy sztuków (PZŚ 147). – Por. wł. *bottarga* (XV w.) ‘caviale di uova di muggine’ (DEI I 575); wen. *botàrga* ‘nome che si dà a certe uova di pesce salate e seccate al sole ed al vento’ (DDV 94), wł. *buttagra*, *buttagra* ‘ikra suszona’ (DSWP 67); *bottarga* ‘solona ikra’ (PSWP I 228).

casali ‘folwarki’. – 1595: [Miasto Cava] leży między wielkimi górami, a do siebie ma należących folwarków (Włoszy zowią *casali*) wkoło 370 (AnDP 2). – Por. wł. *casale* (XIV w.) ‘gruppo di case coloniche’ (DEI I 788); *casale*, m. ‘wieś’ (DSWP 81); *casale* ‘1. osada; 2. reg. zagroda’ (PSWP I 279).

caverna ‘studnia w skale pod ziemią wykowana’. – 1582–1584: Chcą niektórzy, że z tej wielkiej piramide, w którejsmy byli wewnątrz, ma być *caverna* albo studnia w skale pod ziemią wykowana (PZŚ 97). – Por. wł. *caverna* (XIII–XIV w.: DEI II 828) ‘pieczara, jaskinia; dół grobowy, grób’ (DSWP 84).

cefali ‘gatunek ryby’. – 1582–1584: Zaraz wiosłyśmy jachali, bo wiatru nie było, a jako w pół drogi minęliśmy blisko w prawo odnogi morskie (jeziorami tam zową), które Wenetowie trzymają w Epirze, skąd, jako nam sami powiadali, z ikry rybnej, co ją woskiem oblepiają, zową ją *botarga* (a ta ikra tylko z jednych ryb brana bywa, które zowią *cefali*) miałyby przychodzić intraty arendą przez trzydzieści tysięcy sztuków (PZŚ 147). – Por. wł.

cèfalo (XVIII w.) ‘un pesce del genere del muggine’ (DEI II 838); wen. *cièvolo* ‘cefalo o muggine’ (DDV 169); wł. *cèfalo* ‘cefal’ (PSWP I 288).

correnti ‘rzeki płynące’. – 1595: Począwszy od tego cupla, gdzie wieża stoi, aż poniżej Messyny jest pełno wirów podziemnych, którymi woda i wpada pod ziemię i wychodzi, tak że onem zapadaniem i wynikaniem czyni rzeki płynące (Włoszy zowią *le correnti*) (AnDP 8). – Por. wł. *corrènte* (XIV w.) ‘flusso; direzione, serie; (XIX w.) movimento d’idee’ (DEI II 1122); *corrente*, f. ‘wart, prąd wody, nurt; fig. opinia powszechna, zwyczaj przyjęty w świecie’ (DSWP 125).

cuculanti ‘bernardyni’, dosł. ‘noszący chodaki <treпки>’. – 1595: O 23 godzinie mimo Cilento, skąd niedaleko Punta Acciarolo [rps. ‘Vo Azarolo’, J.Cz.] w klasztorze bernardynów (tam zowią *cuculanti*), który tam cztery lata Turcy spalili, spaliśmy (AnDP 3). – Por. *zòccolante* (XVI w.: DEI V 4118); wł. *zoccolanti* ‘bosi’ (J. Cz.); *zoccolante* ‘noszący treпки; zakonnik reguły ś. Franciszka, obserwant’ (DSWP 578); *zoccolante* ‘noszący chodaki <treпки>; kośc. pot. franciszkanin’ (PSWP II 667), derywat od *zòccolo* (XIV w.) = *zòcco* (XVI w.) ‘ceppo’ (DEI V 4118) = ‘pień, kłoda, kłoc; *przen.* pęta, okowy’ (PSWP I 291); wen. *zòcolo* ‘calzare simile alla pianella, ma colla pianta di legno intaccato nel mezzo dalla parte che posa in terra’ (DDV 814).

cursi ‘ekskursy’. – 1595: Zabawa tych Kawalerów [Cavalieri di Justitia] teraz ustawiczne ekskursy czynić (zowią *cursi*) na lądy afryckie (AnDP 26). – Por. *córso* (XIV w.) ‘il correre; durata; percorso; serie, successione; deflusso d’acqua; circolazione legale (di moneta); via principale; mar. (XVI sec.) rotta; trattazione accademica, ecc.’ (DEI II 1125); wł. *corso* ‘bieg; korsarstwo; płynienie, cieczenie; fig. trwanie, przeciąg, ciąg’ (DSWP 127).

feluga ‘łódź zabierająca na swój pokład do 30 osób’. – 1595: Anno 1595 die tertii Martii wyjechałem morzem z Neapolim o godzinie 14½ na feludze (zowią łódź bierną do 30 osób) (AnDP 1). – Por. wen. *feluca*, wł. *filuca* o *filuga* e *feluca* ‘specie di scialuppa o piccolo legno di mare, che va a vele e d a remi’ (DDV 264); wł. *feluca* (XVIII w.) ‘piccolo bastimento da cabottaggio’ (DEI III 1615); ‘mały statek’ (DSWP 188).

forestieri ‘ludzie obcy’. – 1595: Czworthy Senat [w Genoi] mają z dziewięci osób, które osoby inakże być nie mogą, jedno ludzie obcy, *forestieri*, a nie *Genuates* albo *Genuenses* (AnDP 55). – Por. wł. *forestière*, -i, -o (XIII w.) ‘che e di altro paese o stato; straniero’ (DEI III 1687); *forestiere*, -ro, -ra ‘cudzoziemiec, cudzoziemka’ (DSWP 197); *forestiero*, arch. *forestiere* ‘cudzoziemiec; pot. obcy gość’ (PSWP 597).

garbino ‘wiatr gwałtowny (afrykański)’. – 1582–1584: A dnia 17 także [Octobris] przed godziną wtórą a dwudziestą powstała straszna fortuna, [...], bo dwa wiatry gwałtowne *africus et aquilo* po włosku *garbino et greco* przeciwko sobie powstały (PZŚ 126). – Por. wł. *garbino* (XIV w.) ‘vento di sud-ovest, libeccio’ (DEI III 1763); ‘wiatr południowo-zachodni’ (DSWP 207).

greco ‘wiatr gwałtowny (grecki)’. – 1582–1584: A dnia 17 także [Octobris] przed godziną wtórą a dwudziestą powstała straszna fortuna, [...], bo dwa wiatry gwałtowne *africus et aquilo* po włosku *garbino et greco* przeciwko sobie powstały (PZŚ 126); Rano, że wiatr *aquilo*, *alias greco* począł powiewać, a zasłonyśmy nie mieli, wyciągnąwszy ankory, puściliśmy się na morze, mając nadzieję, że już do Krety przyplłynącemy mieli (ibidem 128). – Por. wł. *greco* (pocz. XIV w.) ‘il nord-est; vento di nord-est’ (DEI III 1868); *greco* ‘wiatr grecki, północno-wschodni’ (DSWP 222); *greco* = *grecale* ‘silny wiatr północno-wschodni (na Morzu Śródziemnym); północny wschód’ (PSWP I 657).

grotta ‘loch wykuty w szczyrej skale’. – 1595: Od tego grobu [Wergiliuszowego] nazad na dół na drogę zszedłszy, zaczyna się *grotta* albo po naszymu loch, wykowany przez wszystkę górę Pusilipo w szczyrej skale dla łączniejszego ludziom przejazdu, który przedtym przez wierzch góry bywał (AnDP 39). – Por. wł. *grotta* (XIII w.) ‘passaggio coperto; riparo per il bestiame, stalla; cavità, caverna, cantina naturale’ (DEI III 1876); *grotta* ‘grota, pieczara; urwista skała’ (DSWP 223).

karlin ‘moneta (neapolitańska) wartości 4 gr.’. – 1595: Nazajutrz dałem 1 *karlin*, to jest, gr. 4 od przewozu z Messyny do Kalabryi (AnDP 36); [Moneta] Piąta, trochę większa, ... *tarini* albo *karliny* po neapolitańsku, po rzymsku zowią *julii* (ibidem 36). – Por. wł. *carlino* ‘antica moneta napoletana fatta coniare nel 1278 da Carlo I d’Angiò, nome passato poi a monete papali e sabaude (fino al 1786)’ (DEI I 771); *carlino* ‘srebrna lub złota moneta włoska’ (PSWP I 274).

kolenda ‘wynagrodzenie za przyniesioną wiadomość’ (?). – 1595: szedłem do Lentiny, do biskupa malteńskiego z nowiną o śmierci przeszłego Mistrza, [...], spodziewając się od niego dobrej *mancie* (zowią *kolendę*) za nowinę (AnDP 34). – Czy to wł. *colènda* (XIV w.) ‘donativo, tributo da pagare in certi giorni’ (DEI II 1008)?

maestrali ‘wiatr wielki (północno-zachodni)’. – 1595: Tu pod południe wiatr wielki wstał z miedzyzachodu a z miedzypółnocy, zowią *maestrali*; i daliśmy do łądu w polu (AnDP 48). – Por. wł. *maestrale* (1480) ‘vento che spira da maestro [= direzione nella rosa dei venti corrispondente a quelle del vento]’ (DEI III 2310); *maestrale* ‘wiatr północno-zachodni na brzegach morza Śródziemnego’ (DSWP 284); *maestrale* ‘(wiatr północno-zachodni) mistral’ (PSWP II 8).

magistra ‘żagiel maluński’. – 1582–1584: Jakoż dla zbytniego wiatru jachaliśmy tylko żaglem maluńskim, który *magistra* zowią, gdyż takiego na galerach używają prawie w burzliwy wiatr (PZŚ 145). – Por. stwł. **magistra* = *maèstra* (XIV w.) ‘vela principale’ (DEI III 2309).

magistro ‘wiatr rzeźwy’. – 1582–1584: A wtym powionął wiatr rzeźwy *caurus*, po włosku *magistro*, prawie nam potrzebny, który nas dobrze popędził (PZŚ 77); A iż tam o tym czasie zawsze najwięcej *caurus*, po włosku *magistro* wieje, a Nilus prosto idzie od południa, tedy pod żaglem barzośmy dobrą drogę mieli oprócz gdzie czasem na zawrocie (ibidem 86). – Por. stwł. **magistro* = *maèstro* (XIV w.) ‘maestrale’ (DEI III 2310); wen. *maistro*, *maistràl*, *maestro*; *nord-ovest* ‘vento fra Ponente e Tramontana’ (DDV 386).

mantì ‘zakrycia sukienne’. – 1595: [W Mesynie] Białegłowy chodzą w zakryciach (zowią *mantì*) sukiennych, a co mi było dziwne, że się nie malują nad zwyczaj wszystkich innych białychgłów włoskich i gdy po ulicach chodzą, wszytką twarz zakrywają (AnDP 12); szedłem do Lentiny, do biskupa malteńskiego z nowiną o śmierci przeszłego Mistrza, [...], spodziewając się od niego dobrej *mancie* (zowią *kolendę*) za nowinę (ibidem 34). – Por. wł. *manto* (XIV w.) ‘mantello sonttuoso’ (DEI III 2355); *manto* ‘płaszcz; kwef, welon, zasłona; fig. płaszczyk, pokrywka’ (DSWP 291); *manto* ‘1. płaszcz (sięgający ziemi); 2. warstwa ochronna, pokrycie; 3. *przen.* całun, welon (np. śniegu); 4. *przen.* płaszczyk, pozór; 5. *zool.* sierść, owłosienie zwierzęcia’ (PSWP II 24).

meat ‘grota’. – 1595: Nad tem jeziorem [Aornos], idąc k sobie, podgóre jest *meat* (albo *grotta*), robiona daleko w górę (AnDP 44); potem są powyż w górze ekshalacye z głębokości jakichsi wielkich, także na różne choroby pomocne, które (gdy człek wnidzie [w] one wykowane w skale *meaty*) biją ciepłem, tak że się zaraz pocić musi, a im dalej i głębiej idzie, tem bardziej tych *meatów* jest siła barzo, a koždy na inszą chorobę (ibidem 45). – Por. wł. *meato* (XIV w.) ‘apertura nella terra’; (XVII w.) ‘canale in cui scorre acqua’ (DEI III 2399); *meato* ‘meat, rurka, kanał’ (DSWP 295); *meato*, anat. (XVIII w.) ‘condotto, canale del corpo animale’ (DEI III 2399); *meato*, anat. ‘otwór; przewód’ (PSWP II 34).

molo ‘port, okrągło w morze sypany’. – 1595: gdzie też [w Cabo de Antio] widać tegoż *antiqui Antii* ruiny wielkie i siła jest i port, okrągło w morze sypany znać mało nie półmille włoskie w morze; Włoszy teraz zowią *molo* (AnDP 50). – Por. wł. *molo* (XIV w.) ‘gettata di massi per proteggere porti e approdi; diga’ (DEI IV 2490); *molo* ‘tama kamienna w porcie’ (DSWP 305); *molo* ‘molo, przystań’ (PSWP II 57).

mori ‘drzewa [morwy]’. – 1595: jachaliśmy [felugą] przy brzegu, na którym równina barzo wesota i szeroka pod górami, posadzona umyślnie wszytka drzewy, które zowią *mori* (Włoszy zowią *mori zelsy*) wzdłuż mile polskiej, jeśli nie dalej (AnDP 12). J.Cz. zastąpił,

zupełnie niepotrzebnie, oryginalny stpol. zapis *mori zelsy* współczesną włoską formą literacką: *mori gelsi*. – Por. wł. *móro* (XIV w.) ‘gelso’ (DEI IV 2512); *moro* ‘morwowe drzewo’ (DSWP 308); *gelso* ‘morwa (drzewo)’ (ibidem 209). – Podstawą stpol. formy pl. *zelsy*, mogłaby być forma wen. **zelso*, nienotowana w Słowniku Boeria, chociaż przykładów na przejście wł. liter. *g-* > wen. *z-* jest tam dużo (zob. DDV s. 808–813).

ormezar ‘przywiązać galerę’. – 1582–1584: Owa od tego jako żagiel podnieśli, a jakoś my w porcie stanęli i przywiązali galery (co zową marynarze *ormezar*, to jest wpuściwszy kotwice, linami wszędzie galerę ująć), czego było pięć godzin, a ujachaliśmy siedmnaście mil naszych (PZŚ 149). – Por. wł. dial.: wen. *armizàr* ‘ormeggiare un bastimento, vale ritenerlo con uno o più cavi formati a punti stabili in terra, o ad ancore in mare’ (DDV 44); triest. *armižar* ‘ormeggiare, cioè assicurare un galleggiante alla terra con cavi o catene o farlo sostare in uno specchio d’acqua dando fondo alle àncore’ (NDDT 36); *ormeggiare* (1343; Pisa; XV w.: wł. liter.) ‘dar fondo all’ancora’ (DEI IV 2678).

padelle ‘genus quoddam conchyliorum’. – 1595: Jam też szedł zbierać *genus quoddam conchyliorum*, *Italīs padelle*, po skałach i kamieniach morskich brzeżnych i leżąc na jednym a odłupując te *padelle*, przyszedł na mnie wał i porwał mię w morze na sześć i dalej sążni (AnDP 6). – Por. wł. dial. **padella* ‘ślimak; muszla’ < *padella* ‘1. patelnia; 2. anat. rzepka; 3. tygiel; [...]; 5. basen dla chorych; 6. reg. tłusta plama’ (PSWP II 124); co do rozwoju znaczenia por. chorw. (adriat. [Privlaka]) *távica*, zool. ‘ślimak *Pecten jacobaeus*’ (JE II 235 s.v. *padèla*), ‘ślimak *Cardium edule*’ (JE III 259) < *távica* ‘padellina; patelienka’, derywat z suf. *-ica* od *táva* ‘patelnia, rynka, tygiel’ < tur. (< pers.) *tava* ‘ts.’.

pirat ‘zbójca morski’. – 1582–1584: Na górze nieopodal wieżyczka jest, gdzie straż mieszka dla piratów (to jest zbójców morskich) (PZŚ 128). – Por. wł. *pirato* (XIV w.), *pirata*, m. (XIV w.) ‘corsaro, ladrone di mare’ (DEI IV 2941); *pirato*, *pirata* ‘rozbójnik morski, korsarz’ (DSWP 350); *pirata*, pl. *pirati* ‘1. pirat; 2. przen. złodziej, wyzyskiwacz’ (PSWP II 190).

quaglie ‘przepiórki’. – 1582: Wyjachaliśmy z tego portu o siedmnej, a po zachodzie słońca stanęliśmy w porcie *delle Quaglie*, to jest Przepiórek (do tego portu mil dwanaście z Cerigo), bo tam silną rzecz i niepodobną chłopci tameczni przepiórek łowią (PZŚ 143). – Por. *quaglia* (XIV w.) ‘gallinaceo dei fasianidi migratori’ (DEI IV 3169); wł. *quaglia* ‘przepiórka’ (DSWP 370).

santon ‘mnich muzułmański, chodzący przeważnie nago’. – 1582–1584: A w Kairze, że wodę we fiaskach skórzanych przedaia, tom widział, gdy ten *santon* (bo ich tak po włosku zową) nagi wziął i napił się, to ten, co przedawał, kłaniał się głową, a ręce składał, że go to szczęście potkało (PZŚ 20); A niektórym *santonom* to jest księżej tureckiej suknie też wolno mieć z tej [zielonej] barwy, ale zawoju nie wolno, tylko samym krewnym Mahometowym (ibidem 20); Siedm synów z nim jeżdżało; czterzej przed nim już siwi, a trzej za nim, a wszyscy *santonowie* (ibidem 106). – Por.: *Santo*. In Tunisia, Algeria e Marocco *santù* = santone della setta dei dervisci. Voce importata certamente dalla numerosa emigrazione italiana in Africa, che suole chiamare *santo* o *santone* uno di questi dervisci (Barbera 1940: 218).

sopracomite ‘starszy na galerze’ – 1582–1584: posłałem [Piotra Bylinę] sługę do Lorenzo Privoli, który był starszym, co je zową u Wenetów *sopracomite*, na jednej z tych galer, z którymem znajomość miał, [...], żądając go, abym na jego galerze zajechał do Korcyny, co on z chęcią rad pozwolił (PZŚ 142). – Por. wen. *sopracomite* [DDV nie zna] = wł. *sopracomito* ‘dowódzca statku’ (DSWP 482); *sopraccòmito* (*sovraccòmito*) (XIV w., XVI w.) ‘còmito principale’ (DEI V 3548).

sorsitor ‘stanowisko na nawy’. – 1582–1584: Ujachaliśmy tym wiatrem mil siedmnaście, a iż co dalej, mocniej wiał, nie mogąc bezpiecznie stać na ancorach (gdyż tam niemasz portu; chyba *sorsitor*, co się rozumie stanowisko na nawy) [...], puściliśmy się do

jednej skały, nazwanej *Schivari*, w tejsze insule, mil cztery, abyśmy za nią bezpiecznie stali (PZS 145). – W dostępnych mi słownikach włoskich wyraz nie jest notowany.

spiadza ‘piasek’. – 1582–1584: [...] bo gdy wzdram przy brzegu albo o skałę albo o piasek (co zowią *spiadza* po włosku) okręt się roztrąci, tedy ratować z brzegu mogą i k temu uchwyciwszy się deszczek, wypływają ludzie, bo jedno jeden wiatr wieje (PZS 128). – Por. wen. *spiagia* ‘spiaggia, dicesi Quel sito che scende dolcemente nel mare’ (DDV 689); wł. liter. *spiaggia* ‘brzeg morski płaski i otwarty’ (DSWP 493); *spiaggia* ‘plaża’ (PSWP II 490).

stradiote ‘jezni’. – 1582–1584: Ten [rektor przereczony] już (jako się napisało) wiedział o mnie i zaraz posłał konie i kilkanaście jeznych, które tam zowią *stradiote* (PZS 134). – Por. stwen. *stradiòti*, pl. (1474: ILGV 241–243); stwł. *stradiotto*, *stradiòta* (XVI w.) ‘cavalleggero veneto nella Morea, Albania e Dalmazia, introdotto in Italia nel 1482. Milizia scomparsa nel XVII secolo’ < gr. *stratiôtēs*, da *stratiá* milizia (DEI V 3647; Cortelazzo 1970: 241–243).

stratico ‘regent miejski’. – 1595: Przyjechało też do Messyny książę Duca de Monte Leone [...]. Uczyniono mu było *arcum*, na który z galery wysiadł [książę] i wyjachali byli przeciw niemu wszytka szlachta tameczna i regent miejski, zowią *stratico* i prowadzili do pałacu (AnDP 9). – Por. pld.-wł. *straticò* (1433) ‘governatore’ (DEI V 3651).

tartana ‘niemała nawa, jest jako półgalery albo ćwierć okrętu’. – 1595: We czwartek po ś. Jakubie o rano, wsiadłem na *tartanę* (zowią nawę niemałą, jest jako półgalery albo ćwierć okrętu, której pospolicie Francuzi zażywają i wiatrem też częściej chodzi), która szła do Marsylii (AnDP 56). – Por. wen. *tartana* (XIV w.) ‘bastimento veneziano’ (DEI V 3724); *tartana* ‘barca pescareccia a due alberi e di vela latina’ (DDV 736); wł. *tartana* ‘1. jednomasztowy statek rybacki; 2. *przen. żart. rzad.* gruba baba’ (PSWP II 554).

tercerola ‘mniejszy żagiel’. – 1582–1584: Także o dziewiątej godzinie na całym zegarze przede dniem puściliśmy się na morze, a nie mogąc pod wielkim żaglem iść, co go zową *artemon*, wciągnęli mniejszy, *tercerolę* (PZS 148). – Por. wł. *terzerol* (XVI w.), *terzaròlo* (1602) ‘terzo vogatore sulla galea’ (DEI V 3768); wen. *terzariol* ‘la minor vela della nave o sia un terzo di vela’ (DDV 745); *terzeruolo* ‘mniejszy żagiel’ (DSWP 526); *terzarolo*, *terzaruolo* ‘ref’ (PSWP II 570).

ventagli ‘oganki, wachlarze’. – 1595: Drugie [białogłowy] też jacy z ogankami, zowią *ventagli*, chodzą (AnDP 55). – Por. wł. *ventàglio* (XVI w.: DEI V 4011) ‘wachlarz’ (DSWP 561); *ventaglio* ‘wachlarz (także *przen.*)’ (PSWP II 639).

zelsy zob. *mori*.

zelzia ‘kratka drzewiana’. – 1582–1584: Ale białe głowy [w Kairze], które są żony czyjeżkolwiek, tym nigdy nie wolno wyniść na ulicę, ani do moschei, naostatek i z okna nie patrzeć, chyba przez *zelzią*, to jest kratkę drzewianą (PZS 101). – Por. wen. *zelosia d'un balcòn* ‘ingraticolato di legno, il quale si tiene alle finestre per vedere e non essere veduto’ (DDV 809) = wł. *gelosia* ‘1. invidia (XIV w.); 2. persiana, in quanto in uso in Oriente, per g. delle proprie donne (XV w.)’ (DEI III 1779).

Na zakończenie warto przytoczyć ciekawy fragment opisu podróży na Sycylię jednego z naszych autorów, a mianowicie Anonima, w którym cytuje on przyśłowia marynarzy włoskich z jego własnym przekładem na język polski:

28 *Martii*. We wtorek iż mi się trafił okręt do Trapani (które leży *in promontorio Libydaei* w Sycylii), który po żywność jachał i miał się zaraz wrócić, wsiadłem weń. Wyjachaliśmy z portu o niesporze i zaraz żagle podnieśli; był wiatr dobry całą noc, na dzień wstała burza z północy z wiatry wielkimi, tak że, bym miał wszystkie strachy opisać, i długoby było i niktby nie wierzył, chyba ten, co też doświadczył. Doznałem sprawiłowicie onego *proverbium* marynarzów: *Dio me guardi di tramontana turbida*

e levante chiaro, to jest: „Strzeż mie, Boże, od wiatrów północnych dżdżowych a wschodnich jasnych” (AnDP 28).

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

JĘZYKI I DIALEKTY

gr.	–	grecki
płd.-wł.	–	południowo-włoski
stwł.	–	starowłoski
ślac.	–	średniowieczno-łaciński
triest.	–	triesteński
wen.	–	wenecki
wł.	–	włoski

ŹRÓDŁA

- AnDP – Czubek J. (wyd.) (1925), *Anonima „Diariusz peregrynacji włoskiej, hiszpańskiej, portugalskiej (1595)”* (= *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce* II, tom I (ogólnego zbioru XVI), nr. 1), Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- DDV – Boerio G. (1856), *Dizionario del dialetto veneziano*, 2. edizione, Venezia: G. Cecchini.
- DEI – Battisti C., Alessio G. (1968), *Dizionario etimologico italiano*, I–V, Firenze: Barbèra.
- DSWP – przez Autora Słownika angielskiego [Erazm Rykaczewski] (1856), *Dokładny słownik włosko-polski*, Berlin: w Księgarni B. Behra.
- JE – Vinja V. (1998–2004), *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, I–III, Zagreb: Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti – Školska Knjiga.
- NDDT – Pinguentini G. (1969), *Nuovo dizionario del dialetto triestino. Storico Etimologico Fraseologico*, Bologna: Cappelli.
- PSWP – Meisels W. (1986), *Podręczny słownik włosko-polski. Wydanie rozszerzone i zaktualizowane*, I–II, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- PZŚ – Czubek J. (wyd.) (1925), *Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Peregrynacja do Ziemi Świętej (1582–1584)”* (= *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, tom XV, część II), Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- SJP-D – Doroszewski W. (red.) (1960), *Słownik języka polskiego*, tom II, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe.

BIBLIOGRAFIA

- Barbera G. (1940), *Elementi italo-siculo-veneziano-genovesi nel linguaggio arabo e turco con una prefazione storico-filologica*, Beyrouth (Liban): Imprimerie Catholique.
- Cortelazzo M. (1970), *L'influsso linguistico greco a Venezia*, Bologna: Patron.
- Łoś J. (1915), *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543*, Kraków: nakł. Akademii Umiejętności.
- Polański K. (red.) (1999), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, wyd. II poprawione i uzupełnione, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

Abstract

Italian glosses in Polish texts from the end of the 16th c.

Relations between Poles and Italians are very old; they begin as early as the 14th c. Italian linguistic influences penetrate into Polish since the 16th c. The current article contains an alphabetic list of all Italian glosses which can be found in two Old Polish texts from the end of the 16th c. (altogether forty words).

Streszczenie

Glosy włoskie w tekstach polskich z końca XVI w.

Kontakty Polaków z Włochami są bardzo dawne, sięgają XIV w. Włoskie wpływy językowe przenikały do języka polskiego w XVI w. Niniejszy artykuł zawiera alfabetyczny spis włoskich glos, które spotykamy w dwóch staropolskich tekstach z końca XVI w. (razem 40 wyrazów).